

„Nová stredná Európa“ u Tomáša G. Masaryka, Friedricha Naumanna a Milana Hodžu

The “New Central Europe” of Tomáš G. Masaryk, Friedrich Naumann and Milan Hodža

Dušan Kováč / kovac@up.upsav.sk

Historický ústav, Akadémie vied Slovenskej republiky, Bratislava, SK

Abstract

This study is a contribution to the lively discussion over the past twenty years comparing the ideas formed by T.G. Masaryk, Friedrich Naumann and M. Hodža during the First World War. The author mainly focuses on comparing ideas from their key well known publications (Masaryk's The New Europe, Naumann's Mitteleuropa, Hodža's Federation in Central Europe). He states that all three politicians agreed that Europe in the future had to be democratic, but their specific ideas about its character and about the importance of nation states differed. Naumann's plan was to create a democratic Central Europe under German leadership, which Masaryk and Hodža refused outright.

Keywords

Central Europe, Europe, T. G. Masaryk, F. Nauman, M. Hodža, centralism, federalism, the First and the Second World War.

Kniha Friedricha Naumanna *Mittleuropa*¹ vzbudila mimoriadnu pozornosť hneď po svojom vyjdení v roku 1915 a až do súčasnosti púta pozornosť bádateľov prakticky na celom svete. Historikovi i politológovi v strednej Európe láka okrem toho porovnanie Naumannovej koncepcie s koncepciou Tomáša G. Masaryka, predovšetkým s jeho knihou *Nová Evropa*² Iba za posledných dvadsať rokov vyšlo na túto tému množstvo článkov, štúdií, konali sa vedecké sympóziá.³ Iba časopis *Bohemia* priniesol na prelome storočí k tejto téme tri zaujímavé štúdie.⁴ Z nemeckých historikov sa téme venoval opakovane Rudolf Jaworski.⁵ Téma lákala aj českých historikov. Ešte v 60-tých rokoch sa Naumannovi venoval Zdeněk Jindra⁶ a Friedrichovi Naumannovi a jeho *Mittleuropa* Václav Houžvička.⁷ Priamo porovnaniu Naumannovej a Masarykovej koncepcie v diele *Nová Evropa* je venovaná štúdia Evy Broklovej.⁸ Určitým problémom v staršej i novšej českej historiografii je, že sa v nej v oveľa menšej miere ako v literatúre nemeckej, či zahraničnej tematizuje miesto Friedricha Naumanna v nemeckej spoločnosti. Niekedy potom vyzerá aj jeho koncepcia *Mittleuropu* plocho a nie je vidieť rozdiel medzi Všenemcami (Alldeutsche) a liberálno-demokratickými nemeckými nacionalistami. Ak si uvedomíme, že Friedrich Naumann je politik a intelektuál presadzujúci demokraciu v nemeckom prostredí (podobne ako Tomáš G. Masaryk v prostredí českom a slovenskom) a pritom považoval nemeckú supremáciu v Európe za prirodzenú, pochopíme celú zložitú spoločenskú diskurzu v Nemecku počas prvej svetovej vojny, po nej a napokon v určitom zmysle aj v súčasnosti.

- 1 Naumann, Friedrich: *Mittleuropa*. Berlin 1915. Kniha sa dočkala ďalších vydaní a stala sa jednou z najcítanejších kníh počas vojny v Nemecku.
- 2 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské. Praha 1920, s. 56–57.
- 3 Kárník, Zdeněk: *T. G. Masaryk a Friedrich Neumann – dva koncepty pro Evropu: úvodní slovo k vědeckému sympoziu českých a německých historiků a studentů*. Studia territorialia. Studia germanica et austriaca. Katedra německých a rakouských studií IMS FSV UK 1. Praha 2001 [vyd. 2002], s. 93–115; Kropáček, Jiří: „*Střední Evropa*“ u T. G. Masaryka a jiných státníků a politiků za první světové války. In: T. G. Masaryk a střední Evropa. Materiály z konference Masarykovy univerzity v Brně 5. – 6. června 1991. Red. R. Pražák. Brno 1994, s. 101–107.
- 4 Hahn, Hans Henning: *T. G. Masaryks „Neues Europa“ und F. Naumanns „Mittleuropa“: ein bilaterales Studienprojekt. Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 39, 1998, s. 443–445; Rühmkorf, Christian: „*Volksverdung durch Mythos und Geschichte*“: die deutsch-slawischen Beziehungen bei Friedrich Naumann und T. G. Masaryk. *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 41, 2000, s. 295–325; Breder, Jens: *Die Rolle Russlands in den Europa-Konzeptionen von Friedrich Naumann und Tomáš Garrigue Masaryk*. *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 41, 2000, s. 343–363.
- 5 Jaworski, Rudolf: *Friedrich Naumann a Češi*. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Eds. H. Mommsen – D. Kováč – J. Malíč – M. Marková. Brno 2000, s. 195–206; Jaworski, Rudolf: *Tomáš G. Masaryk versus Friedrich Naumann. Zwei Europavisionen im Ersten Weltkrieg*. In: Occurcus – setkání – Begegnung. Sborník k počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena. Eds. Z. Pouta – P. Seifer – J. Pešek. Praha 1996, s. 123–134.
- 6 Jindra, Zdeněk: *Der Plan der deutschen Hegemonie in Mittleuropa*. In: Beiträge zur neuesten Geschichte der mitteleuropäischen Völker. Eds. Z. Jindra – J. Křížek. Praha 1960.
- 7 Houžvička, Václav: *Mittleuropa – vize dominujícího Německa*. In: Spory o dějiny. Sborník kritických textů. Sv. IV. Ed. M. L. Neudorfová. Praha 2003, s. 84–98.
- 8 Broklová, Eva: *Masarykova Nová Evropa a Naumannova Mittleuropa*. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Ed. T. Martonová. Hodonín 1999, s. 43–55.

Napriek bohatej literatúre, ktorá nepochybne obsahuje množstvo pozoruhodných záverov a myšlienok, je téma porovnania Masarykovej a Naumannovej koncepcie stále aktuálna. Pokúsil som sa rozšíriť doterajší obzor o stredoeurópsku koncepciu slovenského politika Milana Hodžu. Nakoľko Hodža už zažil Mníchov a prvé roky druhej svetovej vojny, môže byť jeho dielo *Federácia v strednej Európe* produktívnym rozšírením témy. Pokúsil som sa o komparáciu Masaryka, Naumanna a Hodžu predovšetkým v otázkach ako vnímali vzťah strednej Európy k Európe ako celku, aká teda bola ich predstava novej Európy, ako vnímali budúci politický systém v Európe, ako sa pozerali na miesto a úlohu malých národov a aké miesto zastávali ich koncepcie vo vzťahu k nacionalizmu a „národnému štátu“. Považoval som za užitočné vychádzať nielen z troch hlavných diel, ale rozšíriť pohľad o postoje v širšom historickom období – teda pred vojnou, resp. po vojne. Takéto rozšírenie spektra nám umožňuje nevnímať iba literu napísaného, ale vidieť veci v širšom historickom kontexte. Masaryk, Naumann a Hodža v niektorých otázkach predišli svoju dobu, ale v mnohých ďalších otázkach boli svojou dobou pochopiteľne ovplyvnení.

Myšlienka trvalejšieho európskeho usporiadania, súčasťou ktorého boli aj koncepcie Strednej Európy sa objavovali už od stredoveku. V moderných dejinách, teda od 19. storočia, politika európskych štátov, predovšetkým veľmocí, bola priamo posadnutá formovaním rôznych koncepcií, koalícií a zoskupení štátov. Východiskom pre medzinárodnú politiku v 19. storočí boli rokovania a závery Viedenského kongresu. Francúzska revolúcia z rokov 1789–1794, napriek gilotíne a prechmatom novej moci, priniesla do európskej politiky novú dynamiku a Napoleon Bonaparte, aj keď už ako cisár, rozniesol výtobytky francúzskej revolúcie, predovšetkým *Code civil*, ideu rovnosti občanov vyjadrenú v *Deklarácii práv človeka a občana*, rozšírenie volebného práva a niektoré ďalšie revolučné výtobytky po celej Európe. Usiloval sa tak Európu zjednotiť a zorganizovať pod svojím želzom. Napoleonova expanzia mala na Európsku spoločnosť dvojaký vplyv. Na jednej strane bolo vo všetkých štátoch dosť ľudí, ktorým nové poriadky boli sympatické a vyjadrovali aj ich predstavy o zreformovanej Európe. Ale na druhej strane sa v mnohých krajinách, už aj v dôsledku prebúdajúceho sa nacionalizmu, prejavil odpor proti „francúzskym poriadkom“.⁹ Napoleonské vojny súčasne názorne ukázali aká je Európa malá a ako v nej všetko navzájom súvisí.

V oblasti politických ideí ako reakcia na pokus Viedenského kongresu konzervovať stav, ktorý vznikol po porážke Napoleona, objavila sa na jednej strane idea „národného štátu“ a na druhej strane rôzne federalistické koncepcie celoeurópske, stredoeurópske i nemecké. V čase európskej nehybnosti po kongrese sa tieto idey prezentovali skôr v rovine teoretickej, akademickej, aj keď predstavitelia novej, silnej, hlavne ekonomicky, spoločenskej vrstvy – meštianstva, boli zárukou, že pri zavedení konštitucionalizmu, dostanú sa tieto idey aj do sféry praktickej politiky. Konzervatívnym silám na Viedenskom kongrese sa napokon nepodarilo natrvalo znehybniť Európu. Oslobodzovacia vojna Grécka, nepokoje a revolúcie v rôznych krajinách, vyústili napokon predsa do novej revolúcie, ktorá v roku 1848 mala celoeurópsku dimenziu. Jediné, čo po Viedenskom kongrese

9 Pozri Rapport, Michael: *Evropa devatenáctého století*. Praha 2011, s. 54–64.

ostalo v trvalej platnosti takmer pre celé 19. storočie, bol koncert veľmocí, ktorý bol dlho vstave zabrániť príliš radikálnym a jednostranným zmenám.

Počas napoleonských vojen a následne po celé storočie bola Európa konfrontovaná s tromi skutočnosťami: s ruskou expanziou do Európy, s nevyriešenou nemeckou otázkou a s narastajúcim konfliktom Nemecka s Veľkou Britániou a Francúzskom.

Roku 1812 sa ruské vojská po prvýkrát v dejinách prehnanli celou Európou, po tzv. Bitke národov pri Lipsku roku 1813 im už nič nestálo v ceste a došli až do Paríža. Bola to po každej stránke skúsenosť. Pre dôstojníkov, obyčajných vojakov, ale aj pre cára a jeho kamarilu. V strednej Európe si vytvorilo Rusko v Poľsku tzv. Kongresové vojvodstvo (Kongresovku). Odtiaľ napokon poslal ruský cár svoje vojsko na pomoc Františkovi Jozefovi, ktorý si nevedel poradiť s maďarským povstaním. Pozornosť Ruska sa následne obrátila na južné oblasti, kde takmer permanentným cieľom ostávali čiernomorské úžiny a balkánske krajiny. Pre Európske veľmoci bolo Rusko vážnym spojencom proti Napoleonovi, ale aj potom v nasledujúcich rokoch ako významný člen Svätej aliancie. Napriek tomu sa ako Veľká Británia, tak aj Francúzsko, Prusko a, s určitým váhaním napokon aj Rakúsko, postavili proti ďalšej expanzii Ruska do Európy a do Stredomoria. Ukázalo sa to jednak počas Krymskej vojny (1853–1856) a aj počas intervencie Ruska v čase balkánskych oslobodzujúcich povstaní v poslednej tretine 19. storočia, keď Berlínsky kongres v r. 1878 zabránil Rusku, aby zúročilo svoje vojenské víťazstvá proti Turecku. Ruská invázia do Európy ostala pre európske veľmoci traumou a permanentným nebezpečenstvom.

Druhým vážnym problémom Európy 19. storočia bola nemecká otázka. Po zániku Svätej ríše rímskej nemeckého národa roku 1806 v dôsledku porážok od Napoleona, vzniklo Rakúske cisárstvo a Nemecký spolok (Deutscher Bund). Bola to voľná federácia, v ktorej dominantnú úlohu hrali Rakúsko a Prusko. Tieto štáty navzájom súperili o vedúce postavenie v nemeckom priestore, čo bolo na prekážku reálneho štátneho zjednotenia. Situácia, ktorá vznikla po prusko-rakúskej vojne a po vzniku Nemeckého cisárstva roku 1871 pod vedením Pruska vyradila síce napokon Rakúsko z nemeckého priestoru, ale neuspokojila zďaleka všetkých, ktorí usilovali o štátne zjednotenie. Bismarckovo malonemecké riešenie považovali za provizorium nielen Všenemci (Alldeutscher Verband), ale aj nemeckí liberáli a demokrati. Aj tí, a jedným z ich predstaviteľov bol aj Friedrich Naumann, považovali za samozrejmé, že Nemecko má v Európe svoje poslanie, že je to veľký štát, ktorý musí niesť za Európu aj svoj diel zodpovednosti. Uväznení v hraniciach Bismarckovho Nemecka, hľadali spôsoby, ako rozšíriť nemecký vplyv na celý kontinent, Nemecko, skrátka nemohlo ostať v svojich hraniciach, ale malo úlohu organizovať strednú Európu a Európu vôbec. Všenemecký zväz vystupoval agresívne, nemeckí liberáli hľadali cesty „prirodeného“ rozšírenia nemeckého vplyvu s pomocou ostatných národov.

Nemecké cisárstvo ako nová veľmoc usilovalo o hegemoniu na kontinente a dostalo sa tak do potencionálneho konfliktu s Francúzskom, ktoré sa nezmierilo s odstúpením, Alsaska-Lotrinska a hľadalo cesty odvety za prehratú vojnu z roku 1871. Nemecko súčasne usilovalo o kolónie v Afrike a v Ázii, začalo s výstavbou vojnového loďstva. To všetko iritovalo Veľkú Britániu, ktorá cítila, že Nemecko usiluje zlomiť britskú dominanciu na svetových moriach.

Tieto problémy, ktoré vznikli v 19. storočí, preniesla si Európa aj do storočia nasledujúceho. Každý, kto sa zaujímal o politiku a o budúcnosť Európy, musel s touto globálnou situáciou počítať. Stredná Európa, predovšetkým jej východná časť, pretože Nemecko sa cítilo byť súčasťou strednej Európy tiež, po podpísaní dvojspolkovej zmluvy medzi Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom roku 1879 dostala sa tak pod silný nemecký vplyv politický i ekonomický. Nie všetkým národom a nie všetkým politikom takáto situácia vyhovovala. Narastajúca kríza, ktorá hrozila konfliktom medzi Dvojspolkom (od roku 1882 po pristúpení Talianska Trojspolkom) a Dohodou, reprezentovanou na východe Ruskom a na západe tzv. západnými veľmocami – Francúzskom a Veľkou Britániou, nútila politikov, vrátane politikov malých národov, k úvahám o možnej budúcnosti malých národov. K takým politikom patrili ešte pred prvou svetovou vojnou aj Tomáš G. Masaryk a Milan Hodža. Na nemeckej strane sa otázkou budúcnosti strednej Európy najintenzívnejšie zaoberal práve Friedrich Naumann.

Najstarším zo skúmanej trojice je Masaryk (1850), Naumann bol o desať rokov (1860) a Hodža o celú generáciu (1878) mladší. Počas prvej svetovej vojny každý z nich sledoval určité politické ciele. Naumann sa stal vlastne vďaka vojne slávnym. Roku 1915, teda v druhom roku vojny, publikoval svoje dielo *Mitteleuropa*, ktorému vlastne vojna dala nový zmysel a novú dimenziu, pretože je to vlastne dielo o prehlbovaní spojenectva medzi dvoma Ústrednými veľmocami. Masaryk už na začiatku vojny emigroval a v zahraničí začal organizovať československý odboj s cieľom vytvorenia samostatného československého štátu. Už z tohto dôvodu sa Masaryk stal odporcom Naumanna a jeho ideí. Ak Masaryk chcel, aby veľmoci Dohody akceptovali plán vytvorenia československého štátu, musel svoju koncepciu postaviť na zlomení moci Nemecka, ktoré bolo pre Veľkú Britániu i Francúzsko hlavným nepriateľom. Rakúsko-Uhorsko sa vnímalo iba ako slabší nemecký spojenec. Preto je Masarykova rétorika silne protinemecká a jeho argumenty vždy mierili k tomu, že zánik Rakúsko-Uhorska a vytvorenie nástupníckych štátov na východných nemeckých hraniciach vytvorí účinnú bariéru nemeckému Drang nach Osten. Masaryk Naumannovu knihu ani nereflektoval, v knihe *Světová revoluce* nie je o Naumannovi ani zmienka, v *Novéj Evropě* je spomínaná iba všeobecne nemecká „Stredná Evropa“¹⁰ Naumannove idey boli v priamom protiklade voči plánom Masarykovým.

Friedrich Naumann povzbudený úspechom svojej knihy, pokúšal sa jej idey aj uvádzať do praxe, cestoval po Rakúsko-Uhorsku, stretával sa s politikmi rôznych národov a pokúšal sa ich presvedčať o výhodnosti a zmysluplnosti svojej Mitteleuropy. Tak sa v októbri 1915 stretol s Milanom Hodžom a v marci 1916 s poprednými českými politikmi.¹¹ Hodža svoje stretnutie s Naumannom v svojej publicistike nekomentoval, k Naumannovi sa vrátil až na konci vojny, keď sa rokovalo o nemecko-rakúsko-uhorskej colnej únii a Naumann patril k jej najväčším propagátorom. Hodža ho síce považoval za dobrého rečníka, ale nedával mu nijakú nádej na to, že niekoho presvedčí: *Nikto ju nechce, a predsa je Stredná Európa „už na ceste, ba, povedal ktorýsi nemecký štátnik, „už je hotová“....Nám národom ešte nehotovým, rastúcim a zápasiacim o podmienky vlastného politicko-národného a hospodárskeho*

10 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 56–57.

11 Tobolka, Zdeněk Václav: *Politické dějiny Československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl IV. 1914–1918. Praha 1937, s. 84.

dovříšení, je národne-politický individualizmus ako vzduch, bez ktorého nemožno nielen rozvíjať sa, ale ani len vydýchnuť a žiť. My nemôžeme sa podčiniť medzinárodnej disciplíne v novom svetovom hospodárstve, lebo to by bolo súručnosťou všetkých navzájom; ale nemôžeme sa obetovať mocným, vykorisťovateľom. To jest: Prečo len „Stredná Európa?“ Prečo nie „Celá Európa?“ Prečo nie už potom celý uzdelaný Svet?¹²

Milan Hodža vnímal strednú Európu úplne odlišne ako Naumann. Preňho bola stredná Európa priestorom medzi Nemeckom a Ruskom, teda bolo to pásmo malých štátov a malých národov, ktoré práve, ak chcú prežiť, efektívne zúročiť svoj vlastný potenciál, potom sa musia spojiť, federalizovať, aby vytvorili priestor, ktorý by bol schopný odolať politickému i ekonomickému vplyvu veľkých, predovšetkým veľkých susedov – Ruska a Nemecka. Takáto predstava zblízuje Hodžu do určitej miery s Masarykom, ktorý tiež videl budúcnosť československého štátu v úzkej kooperácii so susedmi. Napriek tomu je zaujímavé sledovať a komparovať zásadné politické postoje týchto troch politikov i politických teoretikov.

Vzhľadom na celkovú orientáciu a politický program Masaryka, Naumanna a Hodžu je jasné, že ich programy sa v mnohých ohľadoch priamo vylučovali. V jednom bode sa však predsa stretli: v skeptickom postoji ku koncepcii „národného štátu“. Možno toto konštatovanie môže byť problematické vo vzťahu k Masarykovi a do určitej miery aj voči Hodžovi. Masaryk bol tvorcom koncepcie československého národného štátu a počas vojny tvrdo a húževnato bojoval za uskutočnenie tohto plánu. Keď sa však pozrieme na celú jeho politickú dráhu, môžeme konštatovať, že vstúpil do politiky ako nekompromisný kritik programu „obnovy českej štátnosti“. V českom štáte, či už v rámci Habsburskej monarchie, alebo mimo tohto rámca nevidel zmysel a perspektívu. Reálnejšia sa mu zdala byť Palackého „idea štátu rakúskeho“. Ako poslanec sa však postupne presvedčil o tom, že Habsburská monarchia je takým komplikovaným a neperspektívnym útvarom, že hneď na začiatku vojny predložil Dohode prostredníctvom britského ministerstva zahraničných vecí program vytvorenia československého štátu. Masaryk ale od samého začiatku považoval za žiadúce, aby sa štáty a národy neizolovali, ale spájali. Aj budúce Československo videl v tejto perspektíve, ale predpokladom spájania a federácie bola preňho sloboda. Cesta k federalizácii v Európe a aj v strednej Európe viedla najprv cez oslobodenie všetkých, predovšetkým malých národov: *Skutečná federace národů nastane teprve, až národové budou volní a sami se spojí. K tomu směřuje vývoj Evropy. Program spojenců plně odpovídá tomuto vývoji: svobodní a osvobození národové zorganizují se podle potřeby ve větší celky a zorganizuje se tím celý kontinent. Vzniknou-li federace menších států, budou to federace svobodně založené, založené z opravdové potřeby národů, nikoli z cílů dynastických a imperialistických¹³.*

Rovnako Milan Hodža chápal, že slovenská otázka sa môže perspektívne riešiť iba v širších, prinajmenšom stredoeurópskych väzbách. Bol kritický voči prílišnému ruskému mesianizmu martinských predstaviteľov Slovenskej národnej strany. Považoval plán federalizácie Habsburskej monarchie, ktorý pre Františka Ferdinanda vypracoval vedúci

12 Hodža, Milan: *Stredná Európa*. In: Hodža, Milan: Články, reči, štúdie. Sväzok II. Československá súčasnosť 1898–1919. Praha 1930, s. 298–299.

13 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 88.

jeho belvederskej kancelárie major Alexander von Brosch-Arenau za krok, ktorý by mohol byť riešením problému malých stredoeurópskych národov. Po zavraždení Františka Ferdinanda stal sa Hodža stúpencom vytvorenia spoločného československého štátu, pretože v Habsburskej monarchii už nevidel možnosť zásadnej reformy. Nový štát mal byť národným štátom, ale československý národ vnímal Hodža predovšetkým ako národ politický. A budúcnosť československého štátu videl Hodža v úzkej kooperácii malých stredoeurópskych štátov a v ich postupnej federácii, ktorá by zabránila tomu, aby sa v tomto priestore presadzovali veľmoci.

Friedrich Naumann bol kritikom Bismarckovho malonemeckého riešenia, ale bol tiež kritikom koncepcie vytvorenia veľkého Nemecka (teda vrátane Rakúska). Národný štát, akokoľvek veľký, bol pre Naumanna priestorom príliš úzkym a limitujúcim. Už v roku 1905 sa v svojich prednáškach, ktoré vydal knižne vyjadroval v tom zmysle, že Bismarckovo malonemecké riešenie mohlo byť dobrým riešením pre danú dobu, nebolo ale riešením všetkých nemeckých problémov pre budúcnosť. Už vtedy považoval za nemecké poslanie organizovať Európu.¹⁴ Aj pre Naumanna teda predstavoval „národný štát“ obmedzenie, ktoré je treba prekonať. Ako liberál však, na rozdiel od agresívnych Všenemcov, zdôrazňoval, že proces organizovania Európy sa mal uskutočniť cestou dohôd a rokovaní, v ktorých však malo mať Nemecko iniciatívu ako najvýznamnejšia európska (kontinentálna) veľmoc.

Vypuknutie prvej svetovej vojny bolo pre Masaryka, Naumanna i Hodžu udalosťou, ktorá mala rozhodovať o budúcej podobe Európy. Masaryk, ako je známe, hneď v prvých mesiacoch vojny vypracoval plán vytvorenia československého štátu. Tento plán, sformulovaný najprv v októbri 1914 v tzv. Rotterdamskom memorande¹⁵ a neskôr, v máji 1915 v memorande *Independent Bohemia*,¹⁶ bol reálny iba za predpokladu, že vojna skončí víťazstvom Dohody. Masaryk vychádzal z vlastnej analýzy, že Nemecko a Rakúsko-Uhorsko vojnu prehrávajú, ak táto bude trvať dlho. V každom prípade malo zmysel ísť do odboja proti Habsburgovcom, pretože akékoľvek ústupky bolo od Viedne možno získať nie prejavmi lojality, ale odbojom. To bola už Masarykova skúsenosť ako politika. Tak vlastne Masaryk začal presadzovať v zahraničí koncepciu československého štátu, ale vnímal ju nie izolovane, ale ako súčasť veľkých premien nielen v Európe, ale vo svete vôbec. Nový národný štát národa československého sa mal stať súčasťou „svetovej revolúcie“.¹⁷ Hodža, ktorý počítal s tým, že František Ferdinand uskutoční svoj plán federalizácie monarchie, aj keď si uvedomoval zložitosť takého projektu, musel po sarajevskom atentáte hľadať iné možnosti riešenia slovenskej otázky. Keďže bol ako vojak pridelený do Viedne do oddelenia cenzúry vojnovkej korešpondencie a bol tak v dobrom kontakte s českými politikmi

14 Naumann, Friedrich: *Die Politik der Gegenwart. Wissenschaftliche Vorträge gehalten in Hamburg und Heidelberg*. Berlin-Schöneberg 1905.

15 Originál je v National Archives London, Public Record Office, f. Foreign Office 371/1900, 115–124. Tento dôležitý dokument je otištný v: R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks. Documents 1906–1951. I. Eds. J. Rychlík– T. D. Marzik – M. Bielik. Praha, Martin 1995, s. 209, dok. č. 61.

16 Originál dokumentu in National Archives London, Public Record Office, Foreign Office 371, 2241, 97–103.

17 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha 1925.

i predstaviteľmi iných národov, mal informácie aj o Masarykovom zahraničnom odboji, stal sa stúpencom idey československého štátu a mohol pre ňu aj vo Viedni, hlavne potom, keď nový cisár Karol zvolal ríšsky snem, intenzívne pracovať. Friedrich Naumann publikoval roku 1915 svoju knihu o Mitteleurope a stal sa zo dňa na deň jedným z najviac čítaných a najviac komentovaných autorov. Jeho kniha bola pôvodne o prehlbovaní spojenectva Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ale postupne, počas vojny Naumann ako aktívny publicista začal rozširovať priestor Mitteleuropy. V roku 1917 publikoval články *Bulgarien und Mitteleuropa a Wir und Polen*, ktoré dokumentujú, že z pôvodnej Mitteleuropy sa stávala „Grösseres Mitteleuropa“. Stúpenci Naumannovej vízie išli často ďalej než sám autor Mitteleuropy.

Naumannova kniha sa považovala za produkt vojny. V určitom zmysle to produkt vojny bol, ale idey, ktoré kniha predkladala, sa v nemeckom prostredí postupne rodili už od roku 1871, teda od dátumu zjednotenia Nemecka. Toto Bismarckovo malonemecké zjednotenie s vylúčením Rakúska, narazilo na tvrdú kritiku v Rakúsku i v Nemecku. Napriek kritike však zjednotenie iniciovalo aj diskusie o úlohách nového štátu, o jeho poslaní, o tom, že je to síce „národný štát“, ale jeho poslanie musí byť oveľa širšie a nielen európske. Hovorilo a písalo sa o mieste na slnku (Platz an der Sonne), aj tí najliberálnejší myslitelia boli presvedčení, že na európskom kontinente je Nemecko povolané hrať úlohu lídra. V tomto smere sa prezentovali myslitelia ako Friedrich Liszt, Konstantin Frantz, či „učiteľ Všenemcov“ Paul de Lagarde. Diskusie o budúcnosti a poslaní Nemecka sa od samého začiatku uberali dvoma smermi. Oba smery vychádzali z toho, že Nemecko má dôležité poslanie v Európe a že sa nemôže „uzatvoriť“ do hraníc štátu. Jeden smer predstavovali agresívne a expanzionistické teórie, ktoré stavali na nemeckej sile a na nemeckej výlučnosti. Tieto idey napokon rozvinulo na konci 19. storočia všenecke hnutie, z ideí ktorého čerpal aj Adolf Hitler. Druhý smer bol umiernený, ale vychádzal rovnako z poslania Nemecka a jeho úlohy v Európe budúcnosti. Tento smer presadzovali predovšetkým liberálni demokrati združení v liberálnej strane (Fortschrittliche Volkspartei), ktorej členom bol aj Naumann. Metaforicky a azda aj ironicky sa títo nemeckí liberáli zvykli označovať za „etických imperialistov“. Pokiaľ ide o jeho knihu, ani jej názov nebol v nemeckom politickom diskurze nový. Už roku 1895 publikoval predseda Všenemckého zväzu Ernst Hasse knihu s názvom *Grossdeutschland und Mitteleuropa*. Ak sa teda „Mitteleuropa“ stala akýmsi politickým vlastníctvom Naumanna, bolo to iba preto, že roku 1915, vlastne ešte na začiatku vojny, bola svojím titulom i obsahom dobre načasovaná a padla v nemeckej spoločnosti na mimoriadne pripravenú pôdu. Preto je veľmi užitočné vnímať Naumannovu knihu nie iba na základe jej vlastného textu, ale je užitočné ju sledovať v celkovej Naumannovej publicistike pred vojnou i počas vojny, keď k myšlienke *Mitteleuropy* pridával v svojich ďalších článkoch nové impulzy, ale kniha vychádzala v nezmenenom vydaní ako svedectvo o užitočnosti prehlbovania vojnového spojenectva dvoch Ústredných veľmocí.

Celkom iný osud mal Masarykov spis *Nová Evropa*. Masaryk ho písal na konci vojny a bol zamýšľaný ako stručný výklad plánov a cieľov zahraničného odboja predovšetkým pre československých legionárov. Mala to byť teda akási príručka, ktorú už ale v hektike konca vojny Masaryk nestihol vydať. V Rusku v *Československom Deníku* vyšli časti rukopisu ešte v roku 1918, ale celé dielo sa publikovalo až po vojne v roku 1920. Na rozdiel

od *Světové revoluce*, ide o spis stručný, hlavné myšlienky sú tu podané v kondenzovanej podobe. Keďže kniha napokon vyšla až po vojne, dostalo sa jej nového poslania. Predstavuje výklad zmyslu a priebehu zápasu za československý štát. Dôležitým atribútom tohto výkladu je, že podobne ako v knihe *Světová revoluce* vidí boj Čechov a Slovákov za štátnu samostatnosť v širokom európskom kontexte. Aj Masaryk sa usiloval vidieť vznik nového štátu nie iba ako projekt sám pre seba, či pre Čechov a Slovákov, ale usiloval sa naformulovať význam tohto štátu pre Európu, predovšetkým ako dôležitého predbojovníka demokratickej Európy.

Hodžova práca *Federácia v strednej Európe*¹⁸ bola napísaná v celkom inej dobe. Knihu napísal Hodža v angličtine a publikoval v Londýne.¹⁹ Nakoľko zomrel v roku 1944, možno knihu chápať aj ako jeho politický závet, v ktorom zohľadnil už aj skúsenosti z medzivojnového obdobia a prebiehajúcej vojny. Tento historický kontext posúva Hodžovu knihu, samozrejme, do iných súvislostí. V knihe však Hodža celú dlhú prvú kapitolu venoval obdobiu pred prvou svetovou vojnou a samotné vojnové obdobie úplne vynechal. Vychádzal z vlastných skúseností s politikou v Rakúsko-Uhorsku a to predovšetkým z toho, čo sa dialo v jej uhorskej časti. Federalizačné plány videl z pohľadu na jednej strane malého stredoeurópskeho národa, ale na druhej strane aj z hľadiska celoeurópskeho. Potreba širšej spolupráce v strednej Európe a vytvorenie v tomto priestore nadnárodného celku je u Hodžu motivovaná jeho geograficky chápanou strednou Európou ako priestorom medzi Nemeckom a Ruskom. Ideu nedovoliť veľmociam aby kontrolovali, či dávali nejaké záruky malým národom a štátom mal už Hodža potvrdenú aj osudom medzivojnového Československa a Mníchovskou dohodou. Riziko spoliehania sa na záruky veľmocí iba potvrdzovalo nevyhnutnosť úzkej spolupráce v strednej Európe. Stredoeurópska federácia sa mala stať, podľa Hodžu, nie spolkovým štátom, ale spolkom štátov. V tom bode sa zhodol s Naumannom: nie Bundestaat, ale Staatenbund.

Zaujímavé je porovnať niektoré závery, ktoré autori urobili v týchto troch dielach, ktoré sú, napriek zjednocujúcej téme, veľmi rozdielne.

Prvou otázkou je koncepcia strednej Európy a Európy. Bolo jasné, že ako Masaryk, tak aj Naumann chápali, že budúcnosť Európy bude závisieť od výsledku vojny. Naumann nazval svoje dielo „najmierumilovnejším dielom vojnovkej publicistiky“.²⁰ Popri nemeckom víťazstve vo vojne počítal Naumann s možnosťou kompromisného mieru. Táto možnosť sa mu zdala byť najreálnejšou. V takom prípade ale Nemecko nemohlo dosiahnuť svoje svetovládne ciele a bude sa musieť orientovať na kontinentálnu Európu. Stredoeurópska a európska hegemonia však mohla byť aj základným predpokladom prenikania Nemecka mimo Európu. Na druhej strane, podľa Masaryka, nová Európa môže vzniknúť iba za predpokladu, že Nemecko bude vo vojne porazené. Počas písania diela sa už nemecká porážka mohla črtať, ale ešte stále existovalo, po brestlitovskom mieri, riziko kompromisného mieru. Masaryk neveril, že Hohenzollernovci a Habsburgovci môžu byť nositeľmi

18 Hodža, Milan: *Federácia v strednej Európe*. A iné štúdie. Bratislava 1997.

19 Hodža, Milan: *Federation in Central Europe*. Reflections and Reminiscences. London 1942.

20 Jindra, Z.: *Der Plan*, s. 62.

demokratickej premeny, preto vychádzal z ich porážky ako zo základného predpokladu vzniku novej Európy.

Rozdielne boli aj predstavy Masaryka, Hodžu a Naumanna o novej Európe. Podľa Naumanna kontinentálna Mitteleuropa mala byť veľkým súštátím, ktoré by mohlo politicky i ekonomicky konkurovať USA, Veľkej Británii a Rusku, mala sa teda stať štvrtou svetovou veľmocou (Weltstaat).²¹ Pre Naumanna bolo teda Francúzsko, Španielsko a Taliansko mimo možnosti hrať dôležitejšiu úlohu v svetovej politike.. Od Ruska sa mali odtrhnúť pobaltské krajiny, ktoré sa tak mali stať satelitmi Mitteleuropy. Dánsko, Holandsko a Belgicko nespomína, ale z inej jeho publicistiky je jasné, že mali byť tiež súčasťou tohto súštátia. Keďže pôvodne išlo v Naumannovom diele iba o užšie spojenie Nemecka a Rakúsko-Uhorska, jeho iné predstavy možno odvodiť iba od jeho ďalších komentárov. Tak podľa Naumanna vzniknú v budúcnosti dve hrádze, dve vojenské hranice: medzi Mitteleuropou a Francúzskom a Mitteleuropou a Ruskom a malé štáty v tomto priestore si nebudú môcť udržať svoju suverenitu.²² Mitteleuropa sa tak mala stať otvoreným systémom, lákavým pre malé štáty. Habsburská monarchia sa mala zachovať, ale ako nevyhnutné bolo treba pacifikovať odstredivé tendencie. Vyslovil sa ale aj za lepšie zaobchádzanie s národmi (Völker).

Podľa Masaryka nová Európa sa mala stať jednotným duchovným a demokratickým systémom. Hlavným predpokladom tu mala byť zásadná demokratická reforma v Nemecku. Takáto premena Nemecka mohla nastať iba za predpokladu porážky Nemecka vo vojne a odstránenia Hohenzollerskej dynastie rovnako ako aj dynastie Habsburskej. Rusko sa mohlo vrátiť do koncertu veľmocí iba po páde boľševizmu. Za takého rozloženia síl po víťazstve Dohody bude stredná Európa mimoriadne dôležitým článkom novej Európy, čo si ale bude vyžadovať určitý čas, v ktorom ale nesmie dôjsť k recidíve nemeckého imperializmu. Podľa Masaryka *homo Europeus nezrodí sa pouze politikou vnější, nýbrž hlavně vniterní. – všichni národové budou po válce nucení všechno své smýšlení věnovat hmotné a duchovní obnově.*²³

Hodža ako jediný z trojice politikov zažil druhú svetovú vojnu a bol svedkom toho, čoho sa Masaryk obával: recidívy nemeckého imperializmu i vpádu boľševizmu do európskej a svetovej politiky. Vo svojom diele sa obmedzil na priestor strednej Európy, aj keď tento priestor videl v širokých európskych dimenziách. Rešpektoval existenciu veľmocí, ale pre strednú Európu videl ako nevyhnutnosť politické spojenie, politickú i ekonomickú spoluprácu: *Práve teraz velké většine – v podstate všetkým – stredoeurópským národom ich súčasná situácia dokazuje, že bezpečnost im zaručí len porozumenie a spolupráca a že nechota spolupracovat sa im stala osudnou.*²⁴

Zásadne sa Masaryk, Naumann a Hodža odlišujú pri hodnotení postavenia, úlohy a perspektív malých národov. Naumann celkom jednoznačne odsudzuje malé národy a malé štáty do úlohy štatistov, ktorí síce môžu byť formálne nezávislé, ale de facto vždy

21 Naumann, F.: *Mitteleuropa*, s. 4.

22 *Tamtéž*, s. 178.

23 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 222.

24 Hodža, M.: *Federácia*, s. 65.

závisia od toho aké je rozloženie síl veľmocí: „Všetci, ktorí bojujú vo svetovej vojne cítia bezprostredne, že v súčasnom a budúcom svete malé a stredné mocnosti už nebudú môcť robiť veľkú politiku...Duch veľkých jednotiek a nadštátnych organizácií ovládol politiku...Kto chce ostať malý a samostatný, bude napriek tomu závislý od zmeny postavenia veľmocí.“²⁵ Nielen v diele *Mitteuropa*, ale aj v svojej ďalšej publicistike opakoval tento svoj názor, takže ho možno považovať za konštantu jeho politických ideí. Pre národy medzi Ruskom a Nemeckom používa Naumann termín „Zwischenvölker“ a nedáva im nijakú šancu na to, aby mohli byť samostatné a suverénne, pretože „musia existovať vedúce národy a také, ktoré budú vedené“²⁶ V tomto duchu sa niesla publicistika F. Naumanna už pred vojnou, a počas vojny sa pokúšal Naumann presviedčať malé národy, že usilovanie o štátnu samostatnosť a suverenitu nemá budúcnosť. V tomto bode sa názor Naumanna veľmi priblížil názorom Všenemcov. Naumann sa však od Všenemcov odlišuje tým, že kladie dôraz na to, že Nemci, ak majú splniť svoju európsku misiu, musia byť voči malým národom ohľaduplní a ústretoví. Potom bude nemecká hegemonia pre malé národy nielen znesiteľná, ale naopak, výhodná.²⁷

T. G. Masaryk v svojom diele *Nová Evropa* videl problém malých samostatných národov ako „dvojný proces: Osamostatnění menších a malých národů neprotiví se tendenci vývoje, upevňujícího stále užší a užší spojení mezistátní a mezinárodní; je pravda, jednotlivci a národové mají přímo potřebu spojovat se s jinými a historie spěje k organizaci celého lidstva. Avšak tento historický vývoj je procesem dvojným: zároveň s individualisací ve všech oborech tuží se organisace individuů...národové evropské tou měrou, jak se individualisují, usilují i o semknutí hospodářské, komunikační a vůbec se sblížíjí po stránce technické kultury.“²⁸ Masaryk, ako je známe, už pred vojnou venoval v svojom diele veľkú pozornosť otázke malých národov, predovšetkým v dielach *Česká otázka* (1895) a *Problém malého národa* (1905). Bolo to prirodzené, sám bol súčasťou českej politiky a českej kultúry, ktorá bola politikou a kultúrou malého národa. Zamýšľať sa nad tým aké je postavenie tejto politiky a kultúry znamenalo súčasne hľadať zmysel existencie malých národov vôbec. Aj v memorande *Independent Bohemia*, hoci jeho veľkú časť venoval práve dokazovaniu, že nový, československý štát nebude malým, ale stredným štátom, konštatoval, že malé národy a štáty majú svoj historický význam. Podľa Masaryka je význam malých národov v kultúre neodškriepiteľný, ale majú svoje poslanie aj v politike a v ekonomike, ale konštatoval, že malé národy majú tendenciu sa združovať. Predpokladom združovania sa je ale, podľa Masaryka, sloboda. Čisto v teoretickej rovine nie je v tomto bode Masaryk ďaleko od Naumanna. Zásadný rozdiel je však v tom, že pre Masaryka malo vymedzovanie sa malých stredoeurópskych národov zmysel práve v tom, že sa vymedzujú voči veľkému Nemecku. Masaryk bol veľmi skeptický voči možnosti, že Nemecko sa pretvorí na demokratický štát bez imperialistických ambícií. Preto, na rozdiel od Naumanna, považoval za nevyhnutné pre európsku

25 Naumann, F.: *Mitteuropa*, s. 92.

26 Jindra, Z.: *Der Plan*, s. 80.

27 Naumann, F.: *Mitteuropa*, s. 178.

28 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 90.

politiku, postaviť hrádzky nemeckej rozpínavosti, jeho politike Drang nach Osten, ktorá bola za vojny veľmi zreteľná.

Milan Hodža už od začiatku svojej publicistickej a politickej činnosti veľmi intenzívne vnímal problém malého národa a malého štátu. Počas prvej svetovej vojny sa stal stúpencom vytvorenia česko-slovenského štátu a po jeho vzniku bol významným česko-slovenským politikom. Nemohol nevidieť problémy, ktoré stoja pred malým národom a malým štátom. Podobne ako Masaryk videl tento problém ako problém „dvojný“. Ak je národ individualitou, potom má právo na samostatnosť a štát a to bez rozdielu na to, či ide o národ veľký, alebo malý. Toto zásadné právo však nič nemení na situácii, že v ekonomike a v politike ťažko môže byť malý štát úplne rovnoprávny so štátom veľkým. Preto pre Hodžu je priamo životnou nevyhnutnosťou pre malé národy, a konkrétne malé národy strednej Európy, národy medzi Ruskom a Nemeckom, aby sa spájali a tak tvorili silný celok, schopný odolať tlaku a agresii veľmoci. Vývoj v medzivojnovnej Európe a následná nemecká agresia, ktorá priviedla k druhej svetovej vojne, utvrdila v Hodžovi jeho presvedčenie, že pre všetky stredoeurópske národy je federalizácia nevyhnutnosťou. Na otázku, či malé a stredné štáty, ktoré sa tak ľahko stali obeťou agresie majú šancu prežiť a či sú vôbec hodné záchrany, odpovedá zásadne kladne, ale iba za predpokladu, že sa budú vedieť dohodnúť. Podľa Hodžovho názoru, a možno to považovať za jeho politický testament, malé národy v strednej Európe môže zachrániť iba úzka spolupráca na základe stredoeurópskej federácie. Na otázku, či malé národy majú právo a majú perspektívu prežiť v budúcom svete, dáva Hodža jednoznačne pozitívnu odpoveď: „Každý národ, veľký, stredný, či malý, má rovnaké právo žiť, alebo, lepšie povedané, nijaká moc nemá právo zničiť národ, nech je aj malý a slabý“²⁹ Pre Hodžu takéto právo vyplýva z demokratického princípu. Na druhej strane ale, podľa Hodžu, aj malé národy majú svoje povinnosti: „Každý národ, veľký či malý, musí prežiť a prežije len vtedy, keď prispeje primeranou časťou k spoločným morálnym a materiálnym hodnotám ľudstva.“³⁰ A v pragmatickej politike môžu malé národy prispieť k celosvetovému porozumeniu tak, že napriek rozdielnej histórii a rozdielnym parciálnym záujmom nájdu spoločnú reč a dokážu sa federalizovať. Malé národy musia byť aktívne a tak obstáť v konkurenčnom boji.

Otázkou, v ktorej sa traja politici najviac zblížujú, je otázka politického systému. Všetci traja sú, jednoznačne, stúpenkami demokratického zriadenia. Naumann v svojom diele navrhuje vlastne v prvej fáze, splynutie vojnových spojencov: Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Za vhodnejší variant považuje síce spolkový štát (Bundesstaat), ale vzhľadom na konkrétnu situáciu navrhuje spojenie vo forme spolku štátov (Staatenbund). Centralizáciu považuje za potrebnú predovšetkým v ekonomických a hlavne v colných záležitostiach. Tak by vznikol systém, ktorý by zabezpečil vzájomnú prepojenosť, ale dal súčasne jednotlivým štátom (a takým štátom by malo byť aj Uhorsko) možnosť, aby si mnohé záležitosti riadili úplne samostatne. Je pochopiteľné, že v roku 1915 zdôraznil, že monarchia je nedotknuteľná, ale spolok štátov by mal pozostávať z demokratických parlamentných monarchií.

29 Hodža, M.: *Federácia*, s. 215.

30 *Tamtéž*, s. 215.

Demokratický systém je aj programom Masarykovým. Na konci vojny už mohol konštatovať, že program spojencov, teda Dohody, je programom demokratickým, ktorý vyplýva z humanitných ideálov. To mohol, samozrejme, konštatovať po tom, ako zo spojeneckého tábora vypadlo cárske Rusko. Ešte v roku 1915, v memorande *Independent Bohemia*, zvažoval možnosť, že Československo vznikne ako parlamentná monarchia, dokonca rátal aj s možnosťou, že panovníkom sa stane príslušník romanovskej dynastie. Teda v roku 1915 ešte Masaryk, rovnako ako Naumann, považoval za možnú existenciu parlamentnej monarchie v strednej Európe. Ku koncu vojny už Masaryk myšlienku monarchie opustil. Už vo Washingtonskej deklarácii je demokratická republika definovaná ako jediná možná forma budúceho československého štátu. V *Novej Evrope*, vzhľadom na spojencov: Veľkú Britániu a Belgicko, uznáva existenciu parlamentnej monarchie za možnú iba ako prechodnú formu historicky existujúcu v niektorých štátoch, ale nevhodnú pre nový demokratický štát. Demokraciu ale považuje za základný pilier existencie nového československého štátu. Uvedomoval si súčasne, že demokraciu nemožno jednoducho nastoliť, ale že demokracia môže fungovať iba potom, keď sa stane všeobecným presvedčením, svetovým názorom občanov.³¹

Demokratický politický systém je východiskom všetkých politických úvah Milana Hodžu. Už v začiatkoch svojej politickej činnosti považoval demokraciu za základný princíp, ktorý môže riešiť aj slovenskú otázku: „*Potreby naše ženú nás do demokracie a budme ubezpečení, že v tejto je najistejšia záruka nášho rozvoja i národného i hospodársko-spoločenského.*“³² Pravda, v tom čase Hodža pod demokraciou rozumel predovšetkým všeobecné volebné právo. Bol presvedčený, že všeobecné volebné právo môže postupne oslabiť a napokon zlikvidovať maďarskú supremáciu v Uhorsku. Hodža ostal stúpencom demokracie aj po skúsenostiach z medzivojnového Československa a udalosti druhej svetovej vojny ho iba utvrdili, že budúcnosť celej Európy je iba v demokracii. Podľa neho európska bezpečnosť nemôže stať iba na západnej demokracii, ale k nej musí byť pričlenená aj demokracia stredoeurópska.³³ Hodža bol v svojom diele, pokiaľ išlo o federáciu v strednej Európe, veľmi dôsledný a vypracoval pre federatívny štát podrobnú ústavu a spôsob jeho fungovania. Stredoeurópska federácia sa mala skladať z ôsmich štátov, federálny parlament (kongres) mal pozostávať z delegátov jednotlivých štátov. Federalizované štáty mali dobrovoľne odovzdať kompetencie federálnej vláde. Na čele federácie mal byť federálny prezident a federálny kancelár (predseda vlády). Federálnymi orgánmi mala byť spravovaná zahraničná politika, obrana, obchod a financie. V rámci federácie mala byť colná únia. Hodža vychádzal z presvedčenia, že predstavitelia jednotlivých stredoeurópskych krajín po skúsenostiach z druhej svetovej vojny budú ochotní pristúpiť na nevyhnutné kompromisy a vzdať sa v závažných otázkach úplnej suverenity v prospech federálneho celku. V tom zmysle sa Hodža inšpiroval už skúsenosťou, ktorá, samozrejme Masarykovi i Naumannovi chýbala.

31 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 222.

32 Hodža, Milan: *K aktivite Slovenskej národnej strany*. In: Hodža, Milan: Články, reči, štúdie. Sväzok I. Aktivita a demokratizmus v slovenskej politike od r. 1898 do r. 1906. Praha 1930, s. 187. Článok bol pôvodne uverejnený v časopise Hlas (4. ročník, č. 1) v septembri 1901.

33 Hodža, M.: *Federácia*, s. 295.

Zaujímavé je aj porovnanie Masaryka, Naumanna a Hodžu v otázke nacionalizmu a národného štátu. Naumann bol predstaviteľom nemeckého nacionalizmu v liberálno-demokratickom balení. Nadväzoval v svojom politickom myslení na idey *Paulskirche* a bol pri tom presvedčený o európskom a svetovom poslaní nemeckého národa, ktorého úlohou je organizovať nielen strednú Európu, ale Európu vôbec. Pokiaľ išlo o niektoré tzv. *Zwischenvölker* na východe, Nemecko, podľa Naumanna malo vystupovať ako ich osloboditeľ od ruského jarma. Podľa Naumanna, ak má Nemecko splniť túto oslobodzujúcu misiu, musí sa stať štátom demokratickým. K tomu však potrebuje vnútornú prestavbu. Od úspešnosti tejto demokratickej reformy závisí aj kvalita vzťahov medzi Nemcami a ostatnými národmi. Už v svojom diele z roku 1905 sa Naumann predstavil ako liberálny monarchista.³⁴ Nacionalizmus Naumannov sa presadil predovšetkým tam, kde písal o jazyku a kultúre: „*Mitteuropa bude v jadre nemecká a bude celkom prirodzene používať nemecký svetový a sprostredkovací jazyk, musí ale od prvého dňa voči všetkým susedným jazykom preukázať ústretovosť a pochopenie, pretože iba tak môže vyrásť veľká harmónia, ktorá je nevyhnutná pre všestranne vybojovaný a zo všetkých strán obkľúčený veľkoštát.*“³⁵ Naumann sa usiloval agitovať pre takýto veľkoštát a ako ústupok navrhoval, aby sa hlavným mestom, kde by boli umiestnené všetky centrálné úrady, stala Praha.³⁶

T.G.Masaryk bol v svojich politických začiatkoch kritikom českého nacionalizmu, ktorý operoval s programom „obnovy českej štátnosti“. Ako politický realista videl nereálnosť takého programu. Situácia sa však zmenila vypuknutím svetovej vojny. Masaryk pochopil, že v prípade dlhotrvajúcej vojny je možné očakávať závažné zmeny v Európe. V prípade víťazstva Dohody mohli Česi a Slováci na troskách porazenej Habsburskej monarchie vybudovať svoj štát, teda národný štát národa československého. Zdanlivo to bol veľký skok od predvojnovnej politiky. Od kritiky „národného štátu“, až po boj za národný štát a vytýčenie hesla: *Státy musí být znárodněny.*³⁷ V Masarykovom poňatí znárodnenie štátov znamenalo formovanie štátov národných. Takým štátom malo byť aj Československo. Pre Masaryka to však bola iba nevyhnutná fáza vo vývoji, ktorý mal ďalej smerovať k čoraz intenzívnejšej spolupráci národov a to nielen v strednej Európe, ale v Európe vôbec. Predpokladom takejto spolupráce je však dôsledná demokratická prestavba politických systémov: „*Skutečná federace národů nastane teprve, až národové budou volní a sami se spojí. K tomu směřuje vývoj Evropy.*“³⁸ V tom duchu sa, podľa Masaryka, mal budovať aj československý štát ako otvorený systém smerujúci k občianskemu štátu. V *Novej Evrope* sa táto idea ešte zreteľne neformulovala, ale je v pozadí Masarykových úvah o strednej Európe a Európe: „*Idea katolicity, všelidskosti, člověčenstva jako organizovaného celku, demokracií se neztratí. I demokracie doufá a pracuje k tomu, aby byl jeden ovčinec a jeden pastýř*“³⁹ V tomto

34 Naumann, Friedrich: *Demokratie und Kaisertum*. Berlin-Schöneberg 1905.

35 Naumann, F.: *Mitteuropa*, s. 101.

36 *Tamtéž*, s. 242.

37 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 210.

38 *Tamtéž*, s. 88.

39 *Tamtéž*, s. 224.

výroku možno vidieť aj parafrázu Naumannovej koncepcie *Hirt und Heerde*. Vývoj medzi-vojnovnej Európy však mal iné smerovanie.

Milan Hodža považoval nacionalizmus za nevyhnutné štádium vo vývoji ľudstva. Podobne to malo byť aj s národným štátom. Nevidel teda národ a národný štát ako definitívne štádium vo vývoji ľudstva, ktorým by sa skončili dejiny. Národy však musia presiahnuť samé seba: „Ak národnosť naznačuje cestu plnenia morálneho záväzku voči ľudstvu, o čo ide modernému nacionalizmu? Pre ľudí, ktorí sa s touto povinnosťou stotožnia a dovŕšia ju, znamená nacionalizmus nepochybne zodpovednosť za jej prevzatie. Demokratický nacionalista sa teda bude všemožne usilovať rozvíjať osobitý potenciál národa a tak prispieť k spoločnému cieľu ľudstva.“⁴⁰ V tom zmysle videl Hodža perspektívu strednej Európy i Európy vôbec. Znamenalo to súčasne radikálne odmietnutie Hitlerovej „Novej Európy“ a vôbec nemeckej koncepcie *Lebensraum*, ktorá sa v nemeckej politike objavovala kontinuálne už od roku 1871.

U Masaryka, Naumanna a Hodžu teda nachádzame dobou podmienený nacionalizmus, ale zatiaľ čo Naumann dospel iba do štádia demokratickej síce, ale Nemeckom ovládanej strednej Európy, Masaryk i Hodža ako predstavitelia malých národov hľadali cesty k demokratickému a prirodzenému dorozumeniu národov.

Koncepcie a predstavy o usporiadaní strednej Európy u Masaryka, Naumanna a Hodžu sú rozdielne. Vznikali v rôznych historických obdobiach a vyjadrujú životné skúsenosti a politické presvedčenie svojich autorov. Vojna, prvá svetová, ale následne aj druhá svetová, vytvorili pre politické myslenie vhodné prostredie na to, aby bola spoločnosť náchylná na rôzne plány zmeny, rekonštrukcie a pod. Aj keď sa formovali po prvej svetovej vojne tzv. národné štáty, pre politikov i politológov, ktorí sa zamýšľali nad budúcnosťou Európy a sveta bolo jasné, že politická transformácia musí prebehnúť na širšej báze ako je národný štát. V tomto zmysle sú koncepcie Masaryka a Hodžu v mnohom kompatibilné, sú ale v zásadnom rozpore s koncepciou Naumana v jednej otázke: otázke vedúcej a dominantnej úlohy Nemecka v strednej Európe. Úvahy Masaryka, Naumanna a Hodžu sú historicky podmienené dobou svojho vzniku, môžu však byť produktívne pri úvahách o budúcnosti Európy aj v súčasnosti.

The ‘New Central Europe’ of Tomáš G. Masaryk, Friedrich Naumann and Milan Hodža

This study is a contribution to the lively discussion over the past twenty years comparing the ideas formed by T.G. Masaryk and Friedrich Naumann during the First World War. The author has expanded this discourse to include works by the Slovak politician, Milan Hodža, in particular his last work, *Federation in Central Europe*. The study is not limited to an analysis of the works of these three politicians, as it also attempts to place these works within a historical context, together with their political and journalistic activities. The author mainly focuses on comparing Masaryk, Naumann and Hodža's ideas about these key themes: the concept of Central Europe in Europe as such, political systems, democracy, the status and objectives of a small country and a small state, and

40 Hodža, M.: *Federácia*, s. 216.

the place of nationalism and the national state within these political concepts. The author states that all three politicians agreed that Europe in the future had to be democratic, but their specific ideas about its character differed, as Naumann's plan was to create a democratic Central Europe under German leadership, which Masaryk and Hodža refused outright. This was the same case for the concept of the nation state and supranational institutions. While Masaryk wanted a gradual expansion of the cooperation between nations and states, Hodža had envisaged a specific Central European federation, whereas Naumann, unlike Masaryk and Hodža, did not see any future for small nations and states, envisaging instead the future of continental Europe under German domination.